

SZEGEDI KISÉRLET A XVI. SZÁZADI MAGYAR VERS GÉPI FELDOLGOZÁSÁRA*

Munkánk még nem érkezett el abba a szakaszába, amelyben majd eredményeinkről számolhatunk be. E közlemény műfaja: előzetes jelentés. Nem eredményeinket, hanem módszerünket bocsátjuk vitára.

Adatfelvétel

Az 1600. december 31. előtti időből¹ mintegy másfélezer magyar nyelvű verset vagy énekelt prózai szöveget ismerünk. Jelenleg ennek az anyagnak feldolgozását tartjuk feladatunknak. Valamennyi szövegről igyekeztünk megtudni és rögzíteni a következő adatokat:

1. *Kezdősor.* Ez az adat az egyes szövegek gyors azonosítására szolgál. Szükséges ezért, hogy a szövegvariálódás okozta kezdősorbéli eltérésektől ne hagyjuk magunkat itt befolyásoltatni. Az *RMNy* jól bevált gyakorlatát követve nemcsak a helyesírást, hanem a kiejtést is modernizáltuk.

2. *A magyar szerző vagy fordító neve,* az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv írásmódja szerint. Természetesen külön feltüntettük az attribúciók esetleges bizonytalanságát.

3. *Cím.* Ez az adat is főként egyes szövegek gyors megtalálását segíti elő. Nem a gyakran megállapíthatatlan eredeti címhez ragaszkodtunk; előnyben részesítettük a szakirodalomban megszokott rövid hivatkozási formákat.

4. *Az idegen szerző neve.* Természetesen csak akkor, ha szövegünk fordítás, átköltés.

5–6. *Az idegen mű kezdősora és/vagy címe.*

7. *Modern szövegkritikai kiadás.* (*RMKT, ItK* stb.; évfolyam, kötet, lapszám.)

8. *Dallamkiadás.* (Kizárólag az *RMDT*-ben.)

9. *Kéziratos előfordulások.* Elvileg valamennyi régi kézira-ra kiterjesztjük a gyűjtést. Stoll Béla munkája, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája*, ismeretes módon csak rövid analitikus leírást ad az egyes énekeskönyvekről. Engedélyt kaptunk viszont a szerzőtől arra, hogy felhasználhassuk lényegesen gazdagabb cédula-anyagát. Nem ringatjuk ábrándokba magunkat:

*A munkaközösség tagjai: FONT Zsuzsa, HERNER János, HÚBERT Gabriella, KOVÁCS Katalin, POMÁZI Gyöngyi, SIMONFFY Zsuzsa, SZŐNYI Etelka, VARGHA Kornélia; vezetője: HORVÁTH Iván. A matematikai feladatokat TÓTH Éva és VAS Zoltán vállalta magára. A munkát a szegedi JATE I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén és az egyetem Kibernetikai Laboratóriumában végezzük. Állandó támogatásukért hálával tartozunk a két intézmény vezetőinek, KESERŰ Bálintnak és HUNYA Péternek. Elismerésünket fejezzük ki a debreceni egyetem kutatóinak, akik Magyarországon eddig leg-többet tettek a számítógép irodalomtörténeti alkalmazásáért.

¹Ezt neveztük előadásunk címében, sommásan, XVI. századnak, nem megengedhetlen le-gyszerűsítéssel, hiszen a XVI. század előtti időből alig tucatnyi magyar nyelvű vers maradt fenn. Természetesen ezeket sem rekesztettük ki a vizsgálatból.

Stoll gyűjtése és saját gyűjtésünk együtt sem felel meg teljesség-igényünknek. Hivatkozási módunk: a Stoll-bibliográfia tételszáma és a szóban forgó kódex lapszáma. A bibliográfiából kimaradt, középkori kódexeket, valamint a bibliográfiailag feldolgozott, ám számot nem viselő (pl. egyleveles) tételeket külön segédjegyzékbe foglaltuk, s ennek tételszámaival hivatkozunk rájuk.

10. *Nyomatott kiadások.* Itt különösen sokat köszönhetünk az *RMNy* aránylag igen pontos incipitmutatójának. A nagy bibliográfiai mű alkotóközössége lekötelező módon rendelkezésünkre bocsátotta az *RMNy* készülő II. kötetének kéziratát is. Az 1635 utáni kiadványokra természetesen továbbra is az *RMK* segítségével hivatkozunk. A hivatkozási mód: *RMNy* vagy *RMK*; tételszám; lapszám. Az 1635 utáni nyomtatott anyag feldolgozásában is rengeteget köszönhetünk Stoll Béla céduláinak.

11. *Szerzetési év.* Évszám, a szükséges pontosítással: éppen ekkor készült-e a vers; ezelőtt-e; ezután-e; ekörül-e?

13. *Eredeti vagy fordítás?* Minden átköltést fordításnak tekintünk. A három lehetséges válasz: eredeti; fordítás; nem tudjuk.

14. *Szignálttság.* Szignálnak tekintünk egy versszöveget akkor, ha címében, a versfőkben, a záróstrófában, az egész versgyűjteményben vagy akárcsak a korabeli, hitelesnek tekinthető hagyományban szignó nyomát (név, álnév, monogram) látjuk. Nem került el a figyelmünket, hogy adataink e téren meglehetősen bizonytalanok. Lehetséges válaszok: szignált; szignálatlan; nem tudjuk.

15. *Keltezettség.* Azt a szöveget tekintjük keltezettnek, amelynek keltezése a szövegben magában található, és bizonyára magától a szerzőtől származik. Lehetséges válaszok: keltezett; keltezetlen; nem tudjuk.

16. *Akrosztichon.* Lehetséges válaszok: a versfők értelmes szöveget adnak ki; nem adnak ki értelmes szöveget; vitatható eset.

17. *Kolofon.* Lehetséges válaszok: a vers utolsó vagy utolsó előtti szakaszában a költő beszámol a szerzetés külső körülményeiről (versíró helyzet); nem találunk ilyen beszámolót; a költemény befejező része elveszett.

12. *Szerzetési hely.* Földrajzi helynév, abban az esetben és olyan alakban, ha és ahogy a költemény szövege megőrizte. (Pl. „Fejérvár”, pontosítás nélkül.)

18. „*Én*”. Feltüntetjük, ha a szöveg mindvégig a nyelvtani egyes szám első személyében szól.

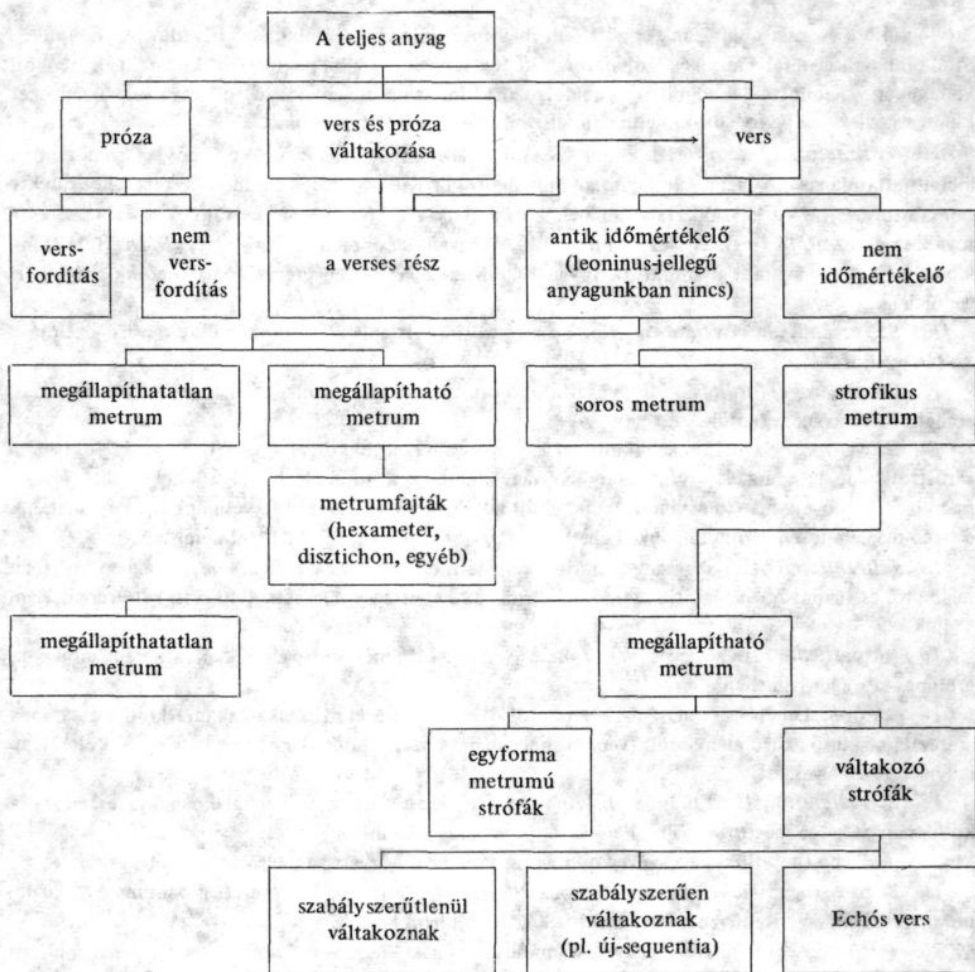
19. *Szöveg vagy ének?* Lehetséges válaszok: szövegvers; ének (az esetleg fennmaradt kotta, nótajelzés, cím, így értelmezhető kezdősor vallhat erre); nem tudjuk.

20. *Nótajelzések.* Incipitszerű felsorolása mindazon énekeknek, amelyeknek ez a nótajelzése, illetve amelyek ennek az énekek nótajelzéseiként fordulnak elő.

21. *Teljes vagy töredék?* Lehetséges válaszok: teljes; töredék; nem tudjuk.

22. *Terjedelem.* Szám, valamint annak megjelölése, hogy ez az adott esetben a versszakok, a verssorok vagy a bekezdések számát jelenti-e. Strofikus metrumok esetében a versszakszámot, sor-metrumok esetében a versorszámot adjuk meg. Bekezdésekben akkor számoljuk a terjedelmet, ha énekelt prózával van dolgunk. Adatfeldolgozásunk módszere lehetővé teszi, hogy a versszakokban számolt terjedelmet pillanatok alatt átírassuk – szükség esetén – a verssorokra vonatkozó adattá. Erre az egységesített adatra akkor lehet szükségünk, ha metrikailag erősen különböző, strófa- illetve sorszámláló verseket kívánunk terjedelmileg összehasonlítani.

23. *Metrum-jellemző.* Kódszám, mely egyelőre a következő lehetőségek között enged választást.

24. *Metrum*. Az anyag túlnyomó része strofikus. A strofikus metrumok feldolgozására az alábbi szabvány-eljárást alakítottuk ki.

Minden sort három változó (K) szempontjából elemzünk. K₁ jelzi a sor rímét, K₂ a szótagszámot, K₃ pedig a soron belüli kisebb osztások szótagszámain. Ez utóbbit csak akkor töltöttük ki, ha vitán felül megtehettük. Példának álljon itt három közismert metrum: a harmadoló tizenegyes, a Balassi-strófa és ennek ősalakja, a *Lucretia-história* metruma.

	K ₁	K ₂	K ₃	C	6	
a)	A	11	4 4 3	C	6	
	A	11	4 4 3	B	7	
	A	11	4 4 3	D	6	
	A	11	4 4 3	D	6	
b)	A	6		B	7	
	A	6		c) A	19	6 6 7
	B	7		A	19	6 6 7
				A	19	6 6 7

Feldolgozásunk módszeréből következik, hogy az anyagot igen gyorsan másmilyen alakúra is átírhatjuk. A bemutatott példákön K_1 játszik kitüntetett szerepet. Ha – mondjuk, zenetörténeti szempontból – jobban érdekel bennünket a K_2 , lehetőségünk van az anyag olyatén átformálására, hogy a Balassi-versszak és a Lucretia-versszak mind a K_2 , mind a K_3 szempontjából azonosnak tessék.

A K változóktól függetlenül eljárást dolgoztunk ki a refrénszerű ismétlődések valamennyi típusának jelzésére is. (Nemcsak a strofa végén fordulhat elő refrén, hanem bárhol; nemcsak strofaközi, hanem strofán belüli ismétlés is van; s az ismétlődésnek nem egy típusa.)

25. *A korabeli műfaji hagyomány.* Igazából a legtöbb, eddig bemutatott szempontunk is szolgálhatna már műfaji meghatározásra. Bizonyára elsőrendű műfajösszetevő jegy az, hogy egy szöveg a kézirat vagy a nyomtatott irodalomba tartozott-e, hogy eredeti-e vagy fordítás, hogy szignált-e, keltezett-e, van-e akrosztichonja, kolofonja, hogy énekelték-e, hogy metruma alapján melyik verscsoportba sorolható, és így tovább. E 25. pontban ezeken felül a korabeli műfaji besorolásokat igyekeztünk hasznosítani. A XVI. században, mint ma is, kétségkívül számos, jól kidolgozott műfaji rendszer létezett egymás mellett, de akárcsak ma, a műfajok közötti eligazodás gyakran kimondatlan intuíció dolga maradt. Ez nehezíti meg feladatunkat. Ám a verscímekből, a versgyűjtemények szerkesztőinek elrendezési gyakorlatából s hasonló nyomokból néha még akkor is sikeresen állíthatók helyre részletdús műfaji rendszerek, amikor nem tartjuk a kezünkben az illető szerző, szerkesztő vagy másoló által követett poétikai szabálygyűjteményt. Így Tinódi, Balassi, Rimay műveit vagy a névtelen gyülekezeti énekeket a kutatók műfajelméletileg meglehetősen szabályozottnak látják. A gyülekezeti énekeket mi például a következőképpen dolgozzuk fel:

Először a felekezeti besorolást kell elvégeznünk. Kevésbé érdekel bennünket az amúgy is gyakran megállapíthatatlan szerzői szándék, így csak a szövegek felhasználásának gyakorlatával törődünk. Miután elvégeztük a verseket tartalmazó régi nyomtatványok és kéziratok felekezeti besorolását, kitöltjük az egyes versek adatlapjait, százalékosan feltüntetve az illető vers katolikus, evangélikus, református, unitárius, szombatos, mohamedán gyűjteményekben való előfordulásait. A szemünkben ez határozza meg a felekezeti. Élesen elkülönülnek verscsoportok; a csak-katolikus vagy csak-protestáns, ill. a csaknem minden felekezetben egyaránt előforduló, nem felekező szövegek pl. nyilván mind más-más típusokba tartoznak.

A protestáns gyülekezeti énekeskönyvek szerkezeti elemzésével, figyelembe véve az egykorú énekcímeket, a következő verstípusokat különítettük el:

Időponthoz kötött verstípusok

– *Az egyházi év ünnepei* (a protestáns énekeskönyvekben is megmaradó ünnepek alapján): advent, karácsony, újév (kiskarácsony), vízkereszt, (epiphania), vízkereszt után, quadragesima, virágvasárnap, nagypéntek, húsvét, húsvétól Szentháromság-napig, áldozócsütörtök, pünkösd, Szentháromság-nap, Szentháromság-naptól advent vasárnapig.

Az énekeskönyvek feliratai szerint egyes szövegek több ünnepen is használatosak. Ezek a kombínációk fordulnak elő: nagypéntekre vagy húsvétra, karácsonyra vagy vízkeresztre, adventra vagy vízkereszt utánra, karácsonyra vagy – kisebb szövegváltoztatással – húsvétra, ill. áldozócsütörtökre.

– *A hét napjai*: úrnapja, feriek. Így Huszár Gál 1574-i énekeskönyvében a teremtés hét napjának megfelelően a hét napjaira rendelt himnuszok vannak.

– *A napszakok*: hajnalének, ill. primára, reggeli éneklés, déleesti éneklés, reggeli-déleesti éneklés, vecsernyére.

Nem időponthoz kötött verstípusok

– *Graduális*: imádság, himnus, prosa (sequentia), antiphona, psalmus, responsorium, versiculus, benedicamus, magnificat.

– *Az istentisztelet rendjében betöltött helyük alapján*: introitus idején, prédikáció előtt, prédikáció után, prédikáció előtt vagy után, prédikációkor, prédikáció gyanánt.

– *Káté-énekek*: tízparancsolat-ének, miatyánk-ének, credo-ének, vallástétel (bűneinkről való vallástétel), Szentháromság-ének (nem feltétlenül Szentháromság-napi is egyben!).

– *Közönséges isteni dicséret*ek: könyörgés (precatio), dicséret, hálaadás, Isten segítségül hívása (invocatio), panasz, siralom, vigasztaló ének, intés, conclusio, vanitatum vanitas-ének (bizonytalan életünk), házasének, temetési ének.

Ezek a ténylegesen előforduló esetek. Persze ugyanaz az ének az egyik énekeskönyvben ilyen, a másikban olyan liturgikus funkciót kapott. Az énekek összes előforduló liturgikus felhasználásait táblázatba foglaltuk, és a táblázaton minden egyes gyülekezeti éneket elhelyeztünk. A táblázatról tehát leolvasható, hogy melyik ének milyen felhasználásra volt alkalmas; elkülönülnek korabeli konvenció alkotta verstípusok, a *műfajok*.

*

Adatgyűjteményünket mágneses jelhordozókon tároljuk, és – mint előadásunk címében említettük – számítógép segítségével dolgozzuk fel. Nagyon kellemes munkamódszer ez, hiszen amikor csak óhajtjuk, igen könnyen, bárhol, bármilyen mélységben bele tudunk nyúlni az önmagában passzív adattárba, és az érdekesnek vélt anyagot tetszőleges elrendezésben tekinthetjük meg. Ha kívánjuk, néhány nap alatt rendelkezésre áll a műfajkatalógus – az egyes műfajokba sorolt versek kezdősorainak felsorolásával –, az évrendi nyilvántartás vagy bármely extrém ötlet szerinti elrendezés, pl. azoknak a szignált, de nem egyes szám első személyben írott költeményeknek a listája, amelyek a XVI. században nem fordulnak elő kéziratokban, de nyomtatásban is csak 1571 és 1583 között, és amelyek szerzőinek vezetéknevében a harmadik betű „C”. Ennek nem, de más, hasonlóan örült elvűnek látszó rendezésnek lehet létjogosultsága. Vegyük a következő, bármikor megvalósítható feladatot például! Írassuk ki a névtelen gyülekezeti énekeket műfajok, ezen belül évrend, ezen belül kezdősorok ábécérendje szerint. A többi vers közül csak azokat írassuk ki, amelyek 1577 után keletkeztek. A listázás szabályai: névtelenek esetében az évrend, ismert nevű költők esetében az első jelentkezés évrendje. Rendeljünk hozzá minden vershez egy számot, mely a verssorokban számolt terjedelemnek és a versszakok számának összege (ez azért fontos, hogy a versszakok közti spáciumot is mérni tudjuk). Az így nyert két listához (a gyülekezeti énekek listájához valamint a tisztán évrendi listához) tegyünk hozzá egy harmadikat is: a *Régi Magyar Költők Tárá*ban meg nem jelent, 1577 előtti versek listáját, a költők, ill. a versek évrendjében. Előttünk áll az *RMKT* XVI. századi sorozata hiányzó részeinek tartalomjegyzéke, pótkötettel. Mivel a terjedelmi adatokat is jegyeztük, egy szavunkba kerül szép, egyformán karcsú kötetek gépi megtervezetése. De hagyjuk a szélsőséges szempontokat: feladatunknak egyrészt azt tartjuk, hogy *statisztikai vizsgálatokkal* segítsük az irodalomtörténetírást, másrészt és főképp pedig azt, hogy néhány megbízható (mert a számítógép sornymotatóját jobban lehet korrigálni, mint a szedőt, hiszen nincs intelligenciája) *adattárat* adjunk az irodalomtörténész kezébe.

Statisztikai vizsgálatainkról

egyelőre nem számolhatunk be: még valóban a kísérletezgetés stádiumában vagyunk. Nyiregyházán bemutattuk első próbálkozásunkat: a legegyszerűbb akrosztichon/kolofon korreláció műfajonkénti kiszámítása messzemenően igazolni látszik Varjas Béla ama nézetét, hogy bizonyos műfajok esetében gyakran a nyomtatott kiadás szerkesztője hagyta el a záróversszakot. (E műfajokat leszámítva az akrosztichon és a kolofon statisztikailag úgy viselkedik, mintha nem lennének független változók.)

De a statisztikával vigyázni kell: túl könnyű hazudni általa. (Tankönyv-példa, hogy ott van sok rákbetegség, ahol a lakosság sok tejet fogyaszt. Persze: mennél fejlettebb egy ország, annál nagyobb a tejfogyasztása is, de az onkológiai hálózata is.) Nyilván nem az efféle egyszerű, két- vagy háromváltozós korreláció-vizsgálatainkat rontjuk majd el. Kétségtől sokkal súlyosabb feladatot jelent, de ígére-

²Egyelőre magunk is alkalmazkodunk ahhoz a nem túl szerencsés terminológiai hagyományhoz, hogy a mohácsi csata előtti magyar nyelvű szövegeket „középkorinak” nevezzük.

tesebb is, az időtényező bevonása a vizsgálatba. Azok, akik a számítógépes kihívásra nem lelkesedéssel, hanem szkepszissel válaszolnak – mi ilyenek is szeretnénk lenni! –, bizonyos elégtétellel fogadhatják az időfaktor bevezetésének nehézségeiről szóló, itt következő beszámolót.

Verszsövegeinkhez kétféle típusú idő-adatot rendelhetünk. Az egyik a keletkezési év, melyre vagy van bizonyítékunk, vagy nincs, és akkor szűrőket alkalmazunk. Az egyik szűrő a versszerzők halálozási éveinek listáját tartalmazza, és arra való, hogy segítségével meggátoljuk a költőket a haláluk után való alkotásban. A másik szűrő az *RMNy*-nyomtatványok megjelenési éveinek listája. Ez a szűrő is a terminus ante quem gépi megállapítására szolgál, azonban, mégha a legfontosabb idő-adat is a keletkezési év, az előfordulási (megjelenési, esetleg másolási) évek jelentősége szintén kétségbevonhatatlan. Ezeknek alapján állapíthatjuk meg egy-egy versforma, műfaj stb. divatozásának idejét és fokát. Itt megint csak a statisztikai hazugság veszélye fenyeget. Mit tegyünk például az egyes műfajok gyakoriságának évről-évre elemzésekor? Vannak a XVI. században esztendőök, amelyekből egyetlen vers előfordulását sem tudjuk dokumentálni. A műfajok legtöbbször vallásos. Így azután minden műfaj ugyanakkor, egyszerre jön divatba: akkor, amikor megjelenik egy-egy gyűlekezeti énekeskönyv, kétháromszáz verssel. Az a megoldás csak látszólag jó, hogy kijelentjük: minden esztendőben száz százalékos verset írtak, és minden esztendőben megvizsgálendő, milyen műfajokból tevődik össze ez a száz százalékos. Az eljárás képes arra, hogy megszabadítsa a nagy anyagot közlő énekeskönyvek mérés-torzító hatásától, ám új torzítás jelentkezik. Az egyik évből mindössze két verset ismerünk, s mindkettőt zsoltárfordítás. A következő évben megjelenik egy énekeskönyv, melyben huszonöt zsoltár olvasható, de kétszázötven vers között. Így az előző évi két vers száz százalékos képet ez a huszonöt csak tíz százalék, ami nyilvánvaló képtelenség. Itt sietne segítségünkre a matematikus az adatok súlyozásával. Keményebben kezelendő statisztikai adat az, amely száz vers vizsgálatán alapul, mint az, amely egyetlenegyén. Azonban van olyan esztendőnk, melyből több mint száz verset ismerünk ugyan, mégsem mutat reális arányt műfaji eloszlásuk: valamennyi ún. *Értelme*, Pesti Gábor Aesopus-fordításából. Valószínűleg egészen finom statisztikai módszerekre lesz szükség, hacsak nem akarunk megelégedni olyasféle megoldásokkal, mint a XVI. század néhány nagy időtömbre való felosztása.

Ha sikerül dűlőre jutnunk az előfordulási évekre alapozott statisztikákkal, a keletkezési év jelentősége kétségkívül csökkenni fog. Nem is bánjuk, ha munkánk hangsúlyai az alkotástörténet rovására és a befogadástörténet javára tolnak el. Nem feledhetjük azonban, hogy a keletkezési év megállapítása sem érdektelen feladat azért, és bizony ezen a területen sem teljesen megnyugtató gépies terminus ante quem-eljárásunk. Tehetséges irodalomtörténészek már régóta érzik, hogy egyes olyan szövegek, melyek a XVII. században és legfeljebb a XVI. század végén fordulnak elő, középkori eredetűnek látszanak.² Ezek a szövegek jelentik a számunkra a legnagyobb keltezési nehézséget. Most futtatunk le egy olyan kísérleti programot, mely ezeket a különös figyelemre méltó szövegeket választja talán ki a számunkra. Először is kiválasztjuk azokat a műfajokat, amelyekbe tartozó versek benn vannak a *Nyelvemléktár* valamely kódexében, nem jelennek meg a középkor után egy ideig, sem kéziratban sem nyomtatásban, megjelennek viszont XVII. századi gyűjteményekben. Ezeket a műfajokat rangsoroljuk aszerint, hogy a beljük sorolt versek hány százaléka mutatja ezt a sajátos, középkori, de a XVI. századi forrásokban lappangó, a XVII. századiakban újra felbukkanó jelleget. Ugyanezt a vizsgálatot el szeretnénk végezni a metrumokkal is: melyek azok a metrumok, amelyekben a legtöbb olyan középkori verset írták, amelyek a középkor után a XVI. században nem, csupán a XVII.-ben fordulnak elő ismét forrásainkban. Második lépésben nézzük meg azokat a verseket, amelyek a két halmaz metszetébe, vagyis olyan műfajba és egyúttal olyan metrumba tartoznak, amelyek ilyen, a XVII. században tovább élő, de a XVI. századból nem dokumentálható, újraéledő jellegűnek mondhatók, viszont amely versek *nem* fordulnak elő a *Nyelvemléktárban*, tehát *nem tudjuk* róluk, hogy bizonyosan középkori szövegek. Válasszuk ki mármint e versek közül azokat, amelyek katolikus és protestáns gyűjteményekben

² Egyelőre magunk is alkalmazkodunk ahhoz a nem túl szerencsés terminológiai hagyományhoz, hogy a mohácsi csata előtti magyarnyelvű szövegeket „középkorinak” nevezzük.

egyaránt előfordulnak a XVII. században, tehát amelyeket a korabeli, erősen felekező közvélemény egyházzsakadás előtti költeménynek vélhetett. Írjuk ki a szövegek kezdősorait.

Kíváncsiak leszünk, segít-e a gép megoldani keltezési nehézségeinket, kiáltóan középkori jellegű szövegeket bányászik-e elő a számunkra. Kíváncsiak leszünk azonban arra is, nem írja-e ki a középkori eredeti szövegek társaságában Balassi *Atyaisten-hymnusát* is!

Miután példány mutattuk be az általunk jóformán még el sem is kezdett statisztikai vizsgálatok elvi nehézségeit, bizonyára helyes még egyszer leszögezni e vizsgálatok fontosságát. Megpróbálunk konvencionális verstípusokat, műfajokat elkülöníteni a gyűjteményünkbe felvett csaknem valamennyi szempont alapján, tekintetbe véve, hogy egy szöveg szignált-e, egyes szám első személyű-e, inkább nyomtatott vagy kizárólag kéziratosa-e, ha nyomtatott, hányszor, mikor, kolofonja, akrosztichonja van-e, milyen a versformája stb. Ezeket a szempontokat külön-külön sem könnyű számítógép nélkül átnézni, együtt pedig még számítógéppel is igen nehéz feladat. Mégis bizonyára vétek lenne az így elkülönülő verscsoportokat nem felhasználni a XVI. századi műfaji rendszerek – s ezek időbeli változásainak – jobb megismerésére. Ne feledjük el: az ember áttekintő képessége korlátozott: amikor megfigyeléseket teszünk, a vakító felismerés száz és száz apró tényről tereli el figyelmünket. Tudjuk, hogy Balassi művének felekezeti felhasználása messzemenően alátámasztja a költő szuprakonfessionális hírnevét, de már kevésbé ismerjük a többi, hasonlóan felekezeti fölötti viselkedést mutató szöveget, nem azért, mert nem találkoztunk velük, hanem mert nem tudunk egyszerre mindenre figyelni.

Adattárak

A nyíregyházi reneszánsz-ülésszak alkalmából a számítógép sornyomtatójával próbaképpen leíratunk és – előadásunk melléklete gyanánt – a hallgatóság kezébe adtunk három adattárat. Ehhez az *ItK*-beli előzetes jelentéshez természetesen nem mellékelhetjük a Nyíregyházán bemutatott vasos köteteket.

A három, közszemlére bocsátott adattár közül kettő kétfajta metrikai repertórium. Az egyik – s a rövidség kedvéért csak erről szólnánk most – a strofikus metrumokat tartalmazza rendezett alakban, mégpedig a következőképpen. Az első osztályozás a hagyományosan betűkkel megnevezett rímképlet szigorú ábécérendje, tehát az AAAA metrum előbb áll, mint az ABAB, illetve az AA előbb, mint az AAA. A rímképletet, mint olyan adatot, mely az egész strofát, s nemcsak ennek egy-egy sorát minősíti, fontosabbnak tartottuk a szótagszám-adatoknál. Azonos rímképletű versformák közül az áll előbb, amelyben az első sor szótagszáma kisebb, mint a másodiké. Ha nemcsak a rímképlet, hanem az első sor szótagszáma is azonos két metrum között, a második, harmadik stb. sor szótagszám-eltérése alapján osztályozunk. A sorokon belüli osztást nem vesszük figyelembe. Azonos metrumok esetében az osztályozó eljárás költők szerint halad tovább, a költők nevének ábécérendjében. Azonos metrumba tartozó, egyazon költő által írt verseket pedig a kezdősorok ábécérendjében sorolunk fel. A gépi eljárásnak hála természetesen percek alatt létre lehet hozni más szempontú metrikai repertóriumokat is. A zenetörténészt – vagy azt az irodalomtörténészt, aki a dallammal való összefüggést vizsgálja – általában jobban érdeklik a metrum szótagviszonyai, mint rímképlete. Az ő számára villámgyorsan előállítható olyan repertórium is, mely az osztályozási szempontok között nem tartalmazza a rímképletet. Szélsőségesebb esetekben minden további nélkül mód van akár arra is, hogy az osztályozás alapja az *egyetlen sor* legyen: hatosok, hetesek, nyolcasok, sőt, akár ilyen vagy olyan belső osztású nyolcasok stb. felsorolását is elvárhatjuk a géppel készített repertóriumtól.

Különböző okokból sajnos kevésbé támaszkodhattunk a régi magyar vers repertórium metricumának létrehozására tett korábbi, kevésbé átfogó kísérletekre: Szabolcsi Bence, Péczely László, Kerékgyártó Elemér és Gáldi László tiszteletre méltó munkáira. Nemcsak az adatbázis szűkebb volta, hanem elvi különbségek, pl. a rímelés – zenetörténeti szempontból érthető – mellőzése gátolta meg, hogy Csomasz Tóth Kálmán nagy művére támaszkodhassunk: őt jövőendő lektorunknak sikerült megnyerni – A modern filológiában tudomásunk szerint István Frank készítette el, még az ötvenes években, az első metrikai korszakrepertóriumot, az occitán költészet teljes verstani mutatóját. A hetvenes években

csatlakoztak hozzá olasz, német, francia és fehérorosz versanyagon végzett újabb feldolgozások. Ezeknek kritikai szemléjét másutt fogjuk nyújtani; bár a számítógép felhasználásában nem állunk egyedül, az a határozott benyomás alakult ki bennünk, hogy módszerünk kibírja majd a nemzetközi összehasonlítást.

Már István Frank összeállítása két részből áll: az egyik kötet tartalmazza a szó szoros értelmében vett metrikai repertóriumot, a verseknek csupán kezdősorait nevezve meg, a másik kötet pedig a trubadúrversek bibliográfiája, melyet kezdősormutató vezérel. Nekünk még több okunk volt az ő eljárását követni, mint neki magának: hiszen mi metrikai repertóriumból is legalább három különböző félet szeretnénk készíteni: egyet a rímképletek szempontjából, egyet a strófaszótagszámok szempontjából, egyet pedig az egyes sorok szótagszáma szempontjából való gyors hozzáférés számára, nekünk tehát mindenképp mutatókkal kell dolgoznunk. Ezért elsőrendű feladatunknak kell, hogy tekintsük, a bibliográfiai kötet összeállítását is. Ennek ősváltozatát szintén bemutattuk Nyíregyházán. A bibliográfiában feldolgozott versek száma megközelíti az 1500-at: teljességre törekedtünk. Teljességre törekedtünk a könyvészeti adatokban, a régi magyar nyomtatott és kéziratos előfordulások felsorolásában is. Maradtak, természetesen, olyan fehér foltok, amelyekről még mi magunk is tudunk, pl. nem volt még időnk kiegészíteni a Balassi-versek XVII. századi nyomtatott előfordulásainak listáját. Az általunk tudott és nem tudott hiányokkal, valamint azzal együtt, hogy ez csakugyan nem több ősváltozatnál, a közszemlére bocsátott kötetek mégiscsak kétségkívül az 1601 előtti magyar nyelvű versek eleddig messze legteljesebb bibliográfiai feldolgozását jelentik. Ennek a viszonylag gyorsan elért türehető eredménynek, mely az 1981-es év végére bizonyára egészen elfogadhatóvá fog kerekedni, részben az a magyarázata, hogy kiváló előmunkálatokra támaszkodhattunk: mint említettük, mindenekelőtt az *RMNy* meglepően kevés hibát tartalmazó incipitmutatójára, valamint arra a Stoll Béla által lekötelezően átengedett kéziratos adatgyűjteményre, mely a *Régi Magyar Költők Tára* XVII. századi sorozata számára készült, s a XVI. századi – tehát a sorozatban ki nem adandó – szövegek gyors kiszűrésére való. Nem szerénykedésből határozzuk meg munkánkat úgy, hogy három harmadból tevődik össze. Az első a már meglévő adatok átvétele, egy corpusban való egyesítése. A második a mi szorosabban vett feladatunk: a meglévő adatok ellenőrzése és új adatokkal való kiegészítése, valamint az elemzés. A harmadik: mind az átvett, mind az általunk megállapított adatoknak számítógép segítségével való mozgósítása, könnyen, sok szempontból hozzáférhetővé tétele. A korai magyar versnek ez a bibliográfiája nemcsak teljesebb, hanem összehasonlíthatatlanul aktívabb is előfutárainál. A keresztül-kasul indexelt végleges nyomtatott változatban (a mutatókat is a számítógép készíti el) megközelítjük a mágnesszalagos adattárolás végtelen hajlékonyságát: az 1601 előtti magyar versről jószerivel minden tudható pillanatok alatt valóban meg is lehet tudni új segédkönyvünkben, mégha nem számítjuk is hozzá a tervezett, statisztikai vizsgálatok eredményeit közlő, függelékét.

Csak arra a kérdésre bizonyosan nem fogunk tudni válaszolni, hogy: „mi újat tudunk meg az adattárakból?”

Új adataink lényegében nincsenek. Előfordult, hogy egyikünk versfőkben egy eddig nem ismert XVI. századi költő nevét találta meg, s a metrikai elemzések sem mindig voltak invenció nélküliek. De lényegében újdonságot nekünk, egy elvont *Literaturkunde* számára, nem nyújt az adattár. Nekem vagy neked, személy szerint, persze igen: én sem ismerem, te sem ismered mindazt, amit ismerünk. Olyasféléképp áll a helyzet, mint a fantomtétéleket nem tartalmazó bibliográfiákkal: a bibliográfia könnyen hozzáférhetővé tesz olyan dolgokat, amelyekhez – igaz, nem kis fáradsággal – bárki hozzájuthatott volna.

PRÉLIMINAIRES À UN RÉPERTOIRE DU VERS HONGROIS JUSQU'À 1600

En raison de l'histoire mouvementée du Royaume de Hongrie on ne connaît aujourd'hui que 1500 poèmes, écrits pendant les trois premiers siècles de la poésie hongroise, entre 1300 et 1600. Approximativement deux tiers de ces oeuvres n'ont pas encore leur édition critique moderne. L'accès de ces textes n'est donc pas facile.

Nous avons réalisé un inventaire intégral du vers hongrois d'avant 1601 qui comprend, entre autres, une bibliographie complète avec indications de toutes les sources manuscrites ou imprimées, deux répertoires métriques, l'un basé sur la rime, l'autre sur le nombre des syllabes, un inventaire des indications de genres poétiques contemporaines. Outre ces enquêtes, nous avons analysé toute notre matière selon une douzaine de critères purement philologiques ou plutôt poétiques.

La matière se trouve sur bande magnétique: aujourd'hui il est fréquent qu'en établissant un répertoire métrique on se sert de l'ordinateur. C'est à l'aide de celui-ci que nous avons fait imprimer (en un seul exemplaire) nos bibliographies et répertoires et que nous pouvons déjà travailler sur les enquêtes statistiques. Ces enquêtes et les révisions nécessaires une fois faites, nous espérons publier, au cas où nous nous parvenons à trouver les moyens financiers indispensables, notre manuel de l'ancien vers hongrois. Ce rapport préliminaire n'est que le texte d'une conférence prononcée en mai 1980, au colloque sur la Renaissance à Nyiregyháza.

Le travail se fait à l'Université de Szeged. Le groupe de recherches se compose de jeunes chercheurs et d'étudiants: Zs. Font, J. Herner, G. Húbert, K. Kovács, Gy. Pomázi, Zs. Simonffy, E. Szőnyi, É. Tóth, K. Varga, Z. Vas (Université de Szeged) et est dirigé par I. Horváth (Institut d'Études Littéraires, Budapest).